

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav obecné lingvistiky

TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE

Obecná lingvistika

Jan Křivan

**Teoretické nástroje pro kategorizaci
a funkční explanace vztahů v jazyce**

Theoretical tools for categorization
and functional explanations of relations in language

2015

Školitel: Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.

TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE

Teoretické nástroje pro kategorizaci a funkční explanace vztahů v jazyce

1. Úvod

Předkládaná disertační práce se věnuje jazykové kategorizaci v perspektivě empirického zkoumání gramatiky. Jejím hlavním cílem je prezentovat teoretické i praktické možnosti výzkumu gramatických kategorií s důrazem na snahu o vysvětlení, proč zkoumané struktury v jazycích vypadají tak, jak vypadají.

Tyto teze nejprve představují strukturu disertační práce (v § 1.1) a úvodní kapitolu (v § 1.2). Následující čtyři oddíly tezí dále shrnují jednotlivé kapitoly disertační práce, jejichž číslování odpovídá číslování hlavních oddílů v tezích. V závěru podávám návrhy na další zkoumání.

1.1 Struktura práce

Bádání v práci lze rozdělit do dvou částí: (i) V 1. a v 2. kapitole se věnuji metodologickým otázkám a teoretickým základům empirického jazykového výzkumu. Představuji zde různé teoretické nástroje (komplexní lingvistické postupy) pro zacházení s jazykovými kategoriemi. Zvláštní pozornost věnuji nástrojům tzv. funkčních přístupů, u nichž následně objasňuji otázku jazykových explanací. (ii) V dalších třech kapitolách prakticky uplatňuji zásady, k nimž dospívám na konci první části (tj. v 2. kapitole), a to prostřednictvím korpusových výzkumů na materiálu českého jazyka. Vlastní empirické zkoumání věnuji posesivitě (3. a 4. kapitola) a komparativu adjektiv (5. kapitola). V závěru (6. kapitola) podávám shrnutí a návrhy na budoucí zkoumání. Výzkum je tedy směřován jednak deskriptivně, jednak explanativně: tj. na materiálu českých posesivních konstrukcí a na materiálu stupňování adjektiv se práce snaží osvětlit principy jazykové kategorizace postulované v evolučně zaměřených přístupech funkční lingvistiky.

1.2 Úvod práce

Při studiu určitých oblastí gramatiky přijímám perspektivu, která (i) staví na vymezení konkrétního sémanticko-gramatického konceptu; (ii) tento koncept prozkoumává na různých úrovních jazykového popisu v rámci jednoho jazyka (tj. jsou zkoumány vlastnosti různých gramatických kategorií spřízněných tímto konceptem, a to v celém komplexu jazykového systému z onomasiologické perspektivy); (iii) souběžně s tím nahlíží způsoby vyjádření tohoto konceptu z typologické perspektivy (tj. jsou srovnávány s vyjádřeními v dalších jazycích). Takto vzniklý popis jednak umožňuje vhled do fungování dané domény, jednak je základem pro tvorbu a ověřování funkčních explanací pomocí návazného empirického výzkumu. Z hlediska teoretického tento přístup svým zaměřením náleží k řadě typologických a funkcionalistických empiricky zaměřených studií, které metodologicky propojují synchronní a diachronní pohledy na jazyk s jazykovou variabilitou a v nichž se vlastnosti gramatické struktury vysvětlují pomocí obecných principů užívání jazyka v komunikaci a šířeji principů jazykové adaptace a evoluce (viz např. Bybeeová 1985, 2007a, Hopper 1987, Keller 1994, Beckner et al. 2009; Brinton & Traugott 2005, Givón 1989, 2005). Práce se zaměřuje na řadu metodologických otázek, které takový výzkum doprovázejí; zejména problematiku diskrétnosti, gradientnosti a prostupnosti jazykových kategorií a možnosti funkčních explanací.

Obecná východiska jazykového zkoumání otevírám na příkladu vymezování konceptu posesivity. V souladu s funkčními přístupy prezentuji budování tohoto konceptu na předpokladu, že jazykové kategorie (významy a konstrukce) se neustále vytvářejí a mění tím, jaké prostředky a jak často jednotliví uživatelé jazyka používají ve vzájemné interakci. Posesivitu vymezuji nejprve onomasiologicky na volné představě vlastnictví a pojmám ji jako celou oblast vzájemně provázaných a souvisejících gramatických, sémantických a pragmatických vztahů, aniž uvažuji o její univerzálnosti ve smyslu vrozených kategorií. Vycházím však z toho, že posesivita je nějak vyjadřována ve všech jazycích světa a zároveň v nich vykazuje systematické konstrukční a sémantické podobnosti.

2. Perspektivy jazykové kategorizace

V 2. kapitole se snažím ukázat celkové teoretické pozadí svého způsobu výzkumu a následně představuji vhodné teoretické nástroje pro jeho provádění. Vycházím zde z předpokladu, že lingvistika se tvoří prostřednictvím jazykových kategorií (kategorizací) a že zvolený přístup ke kategoriím koreluje s potenciálními výzkumnými cíli. Po představení hlavních metajazy-

kových otázek přistupuji ke srovnání různých způsobů kategorizace ve strukturalismu, generativismu a v evolučních funkcionalistických přístupech. Ukazují především možnosti funkčního pojetí, v němž se gramatika popisuje ve vzájemném propojení s jazykovým užíváním (např. Bybeeová 2006), konkrétně se věnuji evolučnímu popisu jazyka jako komplexního adaptivního systému (Beckner et al. 2009, Steels 2000) a pojetí jazyka jako jevu třetího druhu (Keller 1994).¹ Tyto přístupy jsou základem pro mé další úvahy o jazyce. Metajazykové otázky kategorizace dále probírám z pohledu řemeslného zacházení s kategoriemi při komparativním studiu jazyků a při vytváření teoretických deskriptivních rámců (zejména Haspelmath 2010a, 2010b).

Následně, po rozlišení přístupů z hlediska pojmání diskrétnosti a gradientnosti a po jejich kritickém rozebrání (klasický přístup oproti přístupům prototypovým a exemplářovým), věnuji pozornost nástrojům gramatických modelů vycházejících z rozdílu mezi těmito dvěma koncepty. Představuji mj. způsoby uchopení gramatických kategorií u Aartse (2004), Corbettův (2013) kanonický přístup v jazykové typologii, konstrukční gramatiku (Friedová & Östman 2004) a sémantické mapy (Cysouw et al. 2010). Tyto přístupy se následně nemusejí přímo (tj. explicitně) promítat do mého výzkumu v druhé části práce, ale všechny představují relevantní teoretické nástroje, v jejichž rámci se dále pohybují mé úvahy při deskripci vztahů v jazyce.

Další část kapitoly věnuji funkčním explanacím jazykových vztahů, a to především za využití aspektu frekvence. Představuji nejprve frekvenční nástroje v pojetí Bybeeové (2007b) a Haspelmatha (2008a, 2008b) a dále také frekvenci jako statistické tendence, které lze pozorovat v jazykovém užívání (*Preferred Argument Structure*, Du Bois 1987; *Performance-Grammar Correspondence Hypothesis*, Hawkins 2004). Tyto přístupy vztahují ke Kellerovu (1994) pojetí jazyka jako jevu třetího druhu. (Explanacní nástroje Bybeeové a Haspelmatha pak prakticky aplikuji v 5. kapitole na výzkum morfologického značení českého komparativu, zatímco frekvence jako tendence v jazykovém užívání se široce uplatňuje na výzkumu posesivity v 4. kapitole.)

V předposledním oddíle převádím otázku kategorizace a explanací do vlastních požadavků na jazykové zkoumání. V souladu s předchozími analýzami teoretických nástrojů tvrdím, že každý kategorizační model dokáže vystihnout jen část informace o jazyce a že není možné principiálně stanovit, která kategorizace je správná a která nikoliv (různé způsoby

¹ Podle Kellera *jev třetího druhu* sdílí vlastnosti jak s tím, co je obvykle označováno jako přirozené, tak s tím, co je považováno za umělé (vytvořené člověkem). Jde o věci, které jsou (kumulativním) výsledkem lidských činností, ale nejsou cílem jejich intencí (vedle jazyka např. inflace či vyšlapaná stezka přes trávník).

kategorizace však mohou různě naplňovat konkrétní vědecké cíle). Jazykové bádání proto má začleňovat různé typy dat a výsledků:

- (i) empirická data jazykového užívání v komunikaci (korpusová data včetně dat ze spontánních mluvených korpusů budou formulována jako generalizace na různých úrovních abstrakce);
- (ii) empirické výsledky kognitivních experimentů (zejména ty, které dokládají prototypičnost a gradientnost používaných kategorií), ale i introspekce empiricky ověřené pomocí dotazníků a elicitace;
- (iii) vlastnosti jazyka jako jevu třetího druhu, tedy bádání bude zaměřeno s ohledem na činnost individuálních uživatelů (jejich zájmů) a zároveň bude pojímat jazyk (získaná generalizovaná data) jakožto výsledek kumulace individuálních činností;
- (iv) vnější explanace (jak vysvětlit „jazyk z nejazyka“ (Lindblom et al. 1984: 187); např. mechanismus jazykové změny).

Bádání tedy bude vedeno tím způsobem, aby komplexní model byl schopen adekvátně zachytit a vysvětlit jak to, co konkrétně produkujeme, tak to, co si myslíme, že produkujeme, tak to, co se kumuluje a mění nezávisle na našich intencích. (Vnější explanace pojímám jako nejazykové vlivy, které vytvářejí tlak na naše pragmatická (intenční) rozhodnutí a projevují se v jazykovém užívání. Kumulující se jazykové užívání má vliv na formování jazyka jako jevu třetího druhu.) Jednotlivé poznatky, které lze do takových modelů začlenit, mohou pocházet jak z korpusových studií a na nich založených deskripcí, experimentálních studií, tak z mezijazykových zkoumání, která jsou založena na jasně definovaných strukturních konceptech (komparativní koncepty, morfosyntaktické rysy).

S těmito požadavky také silně rezonuje představené pojetí Enfielda (2014), který pomocí rámců pro porozumění přirozeným příčinám jazyka propojuje evoluční přístupy se všemi hlavními oblastmi lingvistického zkoumání.

Na závěr kapitoly demonstruji, jak bude vypadat jazykový výzkum v dalších kapitolách: V rámci požadavků na lingvistické zkoumání se budu pohybovat na pomezí jazykové deskripce (korpusové výzkumy), jazykové typologie (komparativní koncepty, typologické hierarchie / sémantické mapy) a funkčních explanací jazykového užívání. Jsem především zaměřen na jeden určitý způsob zkoumání: pomocí vzorců užívání nalezených v korpusech budu rozpoznávat exempláře potenciálních kategorií a vztahy mezi exempláři.

3. Posesivita v češtině: základy kategorizace

Teoretické závěry z první části práce se v 3. kapitole promítají do způsobu deskripce kategorie posesivity. Představuji různé způsoby kódování této sémantické oblasti v češtině a zaměřuji se na to, abych mohl poukázat na principy a explanace, které se týkají vzniku, používání a vývoje jazykových kategorií spjatých s posesivitou. Vycházím od vymezení posesivního významu a sleduji jednotlivé konstrukce z hlediska toho, jakým způsobem v nich dochází k různým posesivním interpretacím, tj. jaký lexém, morfém, morfosyntaktický vztah, externí kontext apod. přispívá k tomu, že danou konstrukci lze interpretovat jako posesivní. Popisuji posesivitu atributivní (1), externí (2) a predikativní (3), a to jak jejich vnitřní strukturu (formální vyjádření vztahu, včetně ohledu na sémanticko-pragmatické vlastnosti členů konstrukce), tak i jejich vzájemné vztahy.

- (1) a. *můj křeček*
b. *ségřin křeček*
c. *křeček mý ségry*

(2) *Zlomil mi nohu.*

(3) *Petr má auto.*

Mj. zde (i) ukazují potenciál využití hierarchie životnosti (4) (Silverstein 1976; Seiler 1983: 76) pro popis české posesivity a (ii) podávám návrh klasifikace predikátů podle zásahovosti.

(4) HIERARCHIE ŽIVOTNOSTI

1/2 osobní zájmeno > 3 osobní zájmeno > proprium > životní substantivní referenti
> neživotní substantivní referenti

- (i) Typologickou hierarchii životnosti lze vztáhnout k české atributivní i externěposesivní konstrukci. V atributivní konstrukci se hierarchie specificky projevuje tak, že posesoři vyskytující se výše na hierarchii mají tendenci obsadit specializovanější typ konstrukce (zájmenná/adjektivní), který nelze použít pro posesory nižšího statusu (jako např. neživotná jména). V externěposesivní konstrukci jde o sémanticko-pragmatické preference: dativní posesoři mají tendenci referovat k lidským živým bytostem, které jsou povrchově vyjádřeny jako osobní zájmeno (externí posesor ovšem může také okrajově referovat k ostatním životným a neživotným entitám).

- (ii) Na klasifikaci predikátů ilustruji vlastní přístup k tomu, jak pojmám vznikání určité sémantické interpretace: Relevantní pro určení významu je role kontextu, která je provázána s prostředky na nižších rovinách gramatiky. Kontext může být uzavřen v rámci hranic (nastavení), které poskytují nižší úroveň, nebo může hrát roli hlavní (na základě prostředků z nižších rovin je význam vágní). Sémanticko-pragmatický kontext činí jednoznačnými ty situace, které nejsou pevně formálně vymezeny gramatickými prostředky.

4. Explanace posesivních vztahů v češtině

V 4. kapitole prakticky pracuji s frekvencí jako nástrojem pro zjištění statistických tendencí v jazykovém užívání (tj. pracuji s vlastnostmi jazyka jako jevu třetího druhu a zejména exemplifikuji explanace související s principy navrženými Hawkinsem a Du Boisem), a to třemi různými způsoby:

- (i) Zjišťuji to, co je obvyklé. V korpusu odkřívám konstrukce a formy (lexikální, gramatické), které jsou typické pro daný jev; tj. zkoumám řadu dokladů a formuluji vlastnosti exemplářů a jejich skupin. Tímto způsobem se věnuji skupině atributivních konstrukcí v mluveném korpusu ORAL2013, kde porovnávám sémantické skupiny posesivních zájmen a posesivních adjektiv odvozených z *propríí* a *apelativ*, abych se mohl vyjádřit k hypotézám souvisejícím s hierarchií životnosti a s kumulujícími principy v jazykovém užívání. Výzkum doplňuji o porovnání s korpusem psané češtiny (SYN2010) a následně se podrobně věnuji produktivitě posesivních adjektiv v závislosti na kategoriích rozlišených podle životnosti. Tento přístup vede k rozhodnutí jemněji rozlišit hierarchii životnosti v českých posesivních konstrukcích. Na základě toho navrhuji explanace k užívání posesivních adjektiv založené (v kontrastu ke genitivní konstrukci) na aktuálním členění. Tyto explanace srovnávám s podobnými závěry studie O'Connorové et al. (2013). Závěry podrobněji představuji zde v § 4.1.
- (ii) Pracuji s jednou skupinou konstrukcí, z níž generalizuji vlastnosti celé kategorie. Tento přístup využívám tehdy, když není možné s ohledem na složitost zpracování korpusových dat věnovat se zvlášť všem tvarům v kategorii. Nakládám takto s nominalizacemi, u nichž se věnuji pouze tvarům se zakončením *-ování*, a také tímto způsobem zkoumám externí a atributivní posesivitu z hlediska aktuálního členění, při čemž využívám pouze konstrukce se slovesem *poškodit*. I tyto případy poukazují na tendence, které jsou v souladu s ostatními zjištěními. Užívání různých nominalizačních konstrukcí

odpovídá stanoveným frekvenčním hypotézám. Více viz zde § 4.2. Studie věnovaná predikátu *poškodit* pak indikuje, že existují funkční motivace na úrovni aktuálního členění (kumulace podobných strategií), které mohly podpořit vznik různých posesivních konstrukcí v češtině a dále podporují jejich užívání; doplňuje tak představu, jak jsou prototypické vlastnosti posesora vztaženy k hierarchii životnosti. Viz zde § 4.3.

- (iii) Zjišťuji u některých konstrukcí to, co je potenciální, tj. vyhledávám vlastnosti, které nejsou přímo očekávané podle obecných tendencí. Dívám se na základě introspekce na marginální (hraniční) fungování kategorií, a to i v jejich potenciálnosti, při které nemusí být relevantní frekvenční charakteristiky. U posesivity se věnuji konkrétně hraniční kategorii prenominálního genitivu (*mojí sestry syn*), který funguje jako posesivní adjektivum (zde je zřejmý potenciál pro budoucí výzkum celé skupiny), a kategorii relačních adjektiv, která mohou nést posesivní interpretaci (*havlovská politika*).

4.1 Závěry výzkumu atributivních posesivních konstrukcí se zájmeny a adjektivy

Při analýze výskytů atributivních posesivních konstrukcí se zájmeny a adjektivy se v mluveném i psaném korpusu ukázaly následující skutečnosti:

- (i) Posesivní adjektiva odvozená z proprií jsou velmi produktivní a tvoří jádro dané kategorie.
- (ii) Posesivní adjektiva odvozená z maskulin jsou rozšířenější než adjektiva z feminin. Zaostrěný pohled na jádra těchto kategorií ukazuje, že v prototypickém kontextu je rozdíl v četnosti mezi femininy a maskuliny výrazně nižší a spíše odpovídá jen četnosti daných referentů v komunikaci než ne/preferenci určité kategorie.
- (iii) Posesivní adjektiva odvozená z apelativ jsou produktivní výrazně méně než adjektiva dovozená z proprií. Centrální roli u nich hrají posesoři, kteří vytvářejí příbuzenské vztahy a další vztahy, které umožňují jejich snadnou identifikaci. Specifickou hierarchii životnosti pro české atributivní konstrukce je vhodné formulovat jako (5).

- (5) HIERARCHIE ŽIVOTNOSTI PRO POSESORY V ČESKÝCH ATRIBUTIVNÍCH KONSTRUKCÍCH
Zájmenná/adjektivní atributivní konstrukce je preferována, pokud posesor je:
zájmeno 1., 2., 3. osoby > individuální referent (proprium) > individuální referent (osoba v příbuzenském vztahu) > individuální referent (osoba) > neživotný referent a ostatní jména formálně omezená (plurálová, neutra, jmenné fráze)

(iv) Používání posesivních adjektiv je výrazně rozšířenější, a jak bylo u posesivních adjektiv z apelativ ověřeno, i produktivnější v psaném jazyce než v mluveném. Ač se zaměřuji zejména na korpus mluvený, je třeba přiznat i psanému užívání jazyka relevantní podíl na současné konstituci kategorie posesivních adjektiv. Při případném dalším detailním průzkumu by bylo potřeba se zaměřit na přesné popsání toho, do jaké míry má vliv na vyšší frekvenci posesivních adjektiv v psaném korpusu nereferenční užití adjektiv.

Po stránce explanací docházím k závěru, že používání posesivních adjektiv může být do značné míry vysvětleno aktuálním členěním: preferovaným slovosledem. Právě aktuální členění může být tím mechanismem, který zajišťuje kumulování struktur (jazyka jako jevu třetího druhu) a jehož důsledkem jsou preferované vzorce v užívání a ve výsledku i zakotvení v gramatice češtiny.

4.2 Závěry výzkumu nominalizací

Na příkladu posesivních nominalizací (např. *lékařovo ošetření*, *ošetření pacienta*, *pacientovo ošetření*) poukazují na dva jevy týkající se jazykového užívání: (i) při snaze o formalizaci postižení výběru určité konstrukce se na jedné straně ukazuje relativní komputační složitost zvažovaných strukturních omezení a pravidel, s nimiž by museli nakládat uživatelé jazyka; (ii) na druhé straně se ukazuje, že při skutečném jazykovém užívání spíše dochází k předvýběru dané konstrukce na základě sémanticko-pragmatických preferencí (není tedy nutné nakládat s pravidly, která by musela řešit strukturní kolize). Tento postřeh je nutno brát jako hypotézu, která by měla být v budoucnu experimentálně zkoumána.

4.3 Závěry výzkumu aktuálního členění v posesivních konstrukcích s predikátem *poškodit*

Prezentovaná data vztahující se k predikátu *poškodit* zde ukazují na zásadní roli informační struktury při vysvětlování současného užívání a vzniku různých posesivních konstrukcí. Studie doplňuje přehled posesivních konstrukčních typů a představu, jak jsou prototypické vlastnosti posesora vztaženy k hierarchii životnosti. Data ukázala, že každý ze tří typů (dativní externěposesivní konstrukce (6), genitivní atributivní konstrukce (7), zájmená/adjektivní atributivní konstrukce (8)) má své hlavní slovosledné uspořádání posesora (PR), predikátu (Pred) a posesora (PM):

(i) Hlavní slovosledné uspořádání externěposesivní konstrukce vykazuje posesora jako téma a posesum jako réma. Vznik externěposesivní konstrukce se tedy ukazuje jako funkčně vztažený nejen k výše uvedeným sémanticko-pragmatickým vlastnostem (zejména zasaženost), ale i k jeho tématovému statusu.

- (6) a. PR Pred PM
 že jí poškodili páteř
- b. PR Pred PM
 a policistům poškodila stejnokroj

(ii) Genitivní atributivní konstrukce má uspořádání s posesorem a posesem napravo od predikátu. Vykazuje tedy posesum v pozici typické pro objekty. Ovšem vzhledem k tomu, že je posesor pevně svázán konstrukčně s posesem, okupuje pozici v rématu bezprostředně napravo od posesu.

- (7) Pred PM PR
 kdo poškodí zdraví pacientů

(iii) Zájmenná/adjektivní atributivní konstrukce ukazuje, ve srovnání s genitivní konstrukcí, opačný slovosled posesora a posesu, tedy posesor–posesum. To znamená, že posesor se objevuje v klauzi více vlevo; to by mohlo být motivováno totožnými (podobnými) diskurzními potřebami jako v případě externěposesivní konstrukce.

- (8) Pred PR PM
 a velmi poškodily naše věci

Uspořádání s posesem na začátku klauze a s posesorem na jejím konci je naprosto nepreferované. Emergence externěposesivních konstrukcí tak podporuje explanaci z hlediska různých a komplementárních diskurzních potřeb: existuje tendence vyjádřit ‚tematový‘ informační status posesora a ‚rématový‘ status posesu. Tím dodávám další informace k tomu, jak se konkrétně projevuje hierarchie životnosti v jazyce (úžeji v posesivitě), k níž v práci vícekrát odkazuji.

5. Explanace morfemické struktury komparativu v češtině

V 5. kapitole se zabývám stupňováním českých adjektiv a ukazuji, jak podrobné prozkoumání frekvence jazykových jednotek může do značné míry přispět k pochopení a vysvětlení jejich morfemické stavby, vztahů mezi jednotkami navzájem, univerzálních vývojových tendencí i možných kognitivních principů, které tyto vztahy utvářejí.

Zaměřuji se zejména na to, jak se v českých datech projevují univerzální frekvenční efekty Bybeeové (2007b). Formuluji jednotlivé jazykově specifické hypotézy pro materiál českého jazyka a následně provádím korpusový průzkum (v korpusu SYN). Po představení základních deskriptivních (strukturních a frekvenčních) charakteristik tvarů českého stupňování a při jejich zpřesňování dospívám k následujícím zjištěním o vztahu frekvence a jejich morfematické struktury:

- (i) Ukazuje se výrazná role absolutní frekvence a tzv. redukčního efektu. Redukované tvary komparativu (např. *vyšší, starší, nižší, mladší*) patří ke komparativům s nejčastějším výskytem, mají celkově vysokou tokenovou frekvenci; jejich typová frekvence je oproti tomu velmi nízká (lemmat s redukovaným komparativem je v češtině jen několik desítek oproti několika tisícům lemmat s pravidelným komparativem). Patrný je v češtině i efekt autonomie: supletivismus jako krajní důsledek tohoto efektu je charakteristický pro adjektiva s nejfrekventovanějšími komparativy (např. *lepší*).
- (ii) Prozkoumávám otázku, jak morfosyntaktická asymetrie mezi tvary českého stupňování (superlativní tvary jsou delší než tvary komparativní, mají pravidelné tvoření a nepodléhají frekvenčním efektům) odpovídá predikované univerzální tendenci v Haspelmathově (2008a, 2008b) pojetí. Česká data tuto tendenci podporují: superlativní tvary jsou z hlediska relativní frekvence méně frekventované než tvary komparativní, což koreluje s očekáváním.
- (iii) Pomocí efektu autonomie a stupňů produktivity podle pojetí Bybeeové ukazují možnost, jak pojímat kategoriální vztahy mezi českými stupňovanými tvary, především ukazují roli produktivní přípony *-ejší*.

Nakonec se věnuji hlavnímu materiálovému těžišti této kapitoly. Uvádím a klasifikuji všechny doložené způsoby tvoření komparativu, a to podle strukturních i frekvenčních hledisek. Na základě toho formuluji tyto další závěry, které se týkají především redukčního a konzervačního efektu:

- (i) Nejčastějším produktivním vzorcem jsou adjektiva zakončená na *-ný* (např. *krásný*), která systematicky nepodléhají celoskupinovému redukčnímu efektu. Dále existují malé uzavřené třídy, u nichž se komparativ tvoří zcela pravidelně redukovanou příponou. Pro řadu dalších tříd adjektiv platí, že mají redukovaný i neredukovaný způsob tvoření komparativu, který je vysvětlitelný frekvencí: adjektiva s komparativy s vyšší frekvencí

mají tendenci je mít redukované, zatímco adjektiva se stejným zakončením, ale s méně frekventovanými komparativy mají pravidelné stupňování.

- (ii) Jako okrajová se v českých datech ukazuje role redukčního efektu vnitroskupinového, podle něž by u lemmat s dubletním stupňováním měl podíl neredukovaných komparativů stoupat s klesající tokenovou frekvencí komparativu. U naprosté většiny lemmat s dubletním stupňováním (např. *čistší–čistější*) jsou totiž vedlejší neredukované tvary (*čistější*) v porovnání s hlavními redukovanými tvary (*čistší*) velmi málo frekventované.

Shrnuji, že frekvence se i v případě morfologie ukazuje jako vhodný analytický nástroj: podrobným zkoumáním frekvenčních efektů na materiálu z jazykových korpusů je možné v jazyce leccos ozřejmit a vysvětlit. Frekvence jazykových tvarů se ukazuje být vhodnou proměnnou, která vede (z perspektivy jazyka jako jevu třetího druhu) k vysvětlení, proč jazyk vypadá právě tak, jak vypadá.

6. Závěr

V práci dospívám k poznání, že teoretické cíle, které jsem si kladl, dokáže nejlépe zachytit funkčně-evoluční jazyková perspektiva, v níž je jazyk pojímán v komunikaci, jako jev třetího druhu. Je zřejmé, že při představení a také v praktickém použití nástrojů jsem vyčerpal jen nepatrný zlomek výzkumného potenciálu. Proto podávám návrhy na další směřování výzkumu. Zkoumání se může dále ubírat jak cestou zdokonalování postupů prozkoumávajících jazykové korpusy (ve smyslu výzkumů představených v 3. až 5. kapitole), tak cestou kladení relevantních výzkumných otázek v dalších oblastech lingvistiky (tj. rámcích pro porozumění příčinám jazyka, jak je formuloval Enfield 2014).

Korpusový výzkum zaměřený na funkční explanace lze rozvíjet následujícími způsoby:

- (i) Zdokonalování způsobů prozkoumávání uvnitř stávajících korpusů. Hlavní potenciál využití korpusů podle mě tkví v důsledném propojování kvalitativních a kvantitativních metod, tj. ve správném kvalitativním uchopení jednotlivých užití gramatických kategorií a v jejich následném kvantitativním zpracování. Takto jsem se snažil postupovat v této práci. Je však zřejmé, že například bádání u atributivních konstrukcí nebylo (a nemohlo být) vyčerpávající; ideálem pro testování funkčně zaměřených hypotéz by bylo připravit pro kvantitativní analýzu všechny konstrukce, které nesou posesivní interpretaci (tedy i konstrukce s genitivem), nikoliv pouze ty s posesivními zájmeny a adjektivy, jak jsem zde učinil. Podobně je možné pokračovat i v dalších výzkumech,

jak jsem již průběžně naznačoval v textu; výzkumy však narážejí na technické limity (viz dále).

- (ii) Zdokonalováním stávajících korpusů a budováním nových. Stávající korpusy češtiny (a to ani ty specializované jako Bejček et al. 2013) neumožňují provádět relevantní syntaktickou analýzu za adekvátní časové náročnosti (např. i příprava dat pro výzkum jediného predikátu *poškodit* v korpusu SYN2010 zabere i několik plných dní práce). Pokud bude zřejmé, jaké typy otázek si výzkumníci kladou, mělo by být možné základní syntaktické informace implementovat do výstavby korpusů (viz Aarts & Wallis 2006). Velkou výzvou je pak zdokonalení korpusů mluveného jazyka, které by měly být spolu s kvalitními nahrávkami spontánní řeči jedním ze základních prostředků pro prozkoumávání jazyka jako jevu třetího druhu (viz také Zíková & Křivan 2014). Současně je pro tento způsob analýzy zcela klíčové i využití diachronních korpusů.

Potenciál pro výzkum jazyka z evoluční perspektivy se samozřejmě ukrývá i v řadě dalších oblastí lingvistiky (viz Enfield 2014: 13–17): např. v osvojování jazyka, psycholingvistice, neurolingvistice, konverzační analýze, sociolingvistice.

Slibná očekávání přináší i výzkum afatické řeči: z perspektivy přístupů založených na jazykovém užívání se v českém lingvistickém prostředí jazykovým poruchám aktuálně (ve svém doktorském projektu na Filozofické fakultě UK) věnuje M. Láznička, který bude funkcionalistické hypotézy testovat na vlastních datech z korpusu afatické češtiny (tj. na autentických datech s různou mírou zachování či poškození určitých jazykových struktur). Získané výsledky tak mohou například přispět k pochopení kognitivního zpracovávání jazykových kategorií.

Z posledního příkladu, ale i z dalších signálů (viz Lehečková & Chromý eds. 2013) je zřejmé, že budoucnost funkčně-evolučního směru zkoumání je i v českém jazykovědném prostředí otevřená.

Literatura

AARTS, Bas. (2004). Modelling linguistic gradience. *Studies in Language*, 28 (1) 1–49.

AARTS, Bas & WALLIS, Sean. (2006). Recent developments in the syntactic annotation of corpora. In: Bermúdez, Eloína & Miyares, Leonel Ruiz (eds.) *Linguistics in the twenty-first century*. Cambridge Scholars Press: Cambridge, 197–202.

- BECKNER, Clay & BLYTHE, Richard & BYBEE, Joan & CHRISTIANSEN, Morten & CROFT, William & ELLIS, Nick & HOLLAND, John & KE, Jinyun & LARSEN-FREEMAN, Diane & SCHOENEMANN, Tom. (2009). Language is a complex adaptive system. *Language Learning* 59, Supplement: 1–26.
- BEJČEK, Eduard & HAJIČOVÁ, Eva & HAJIČ, Jan & JÍNOVÁ, Pavlína & KETTNEROVÁ, Václava & KOLÁŘOVÁ, Veronika & MIKULOVÁ, Marie & MÍROVSKÝ, Jiří & NEDOLUZHKO, Anna & PANEVOVÁ, Jarmila & POLÁKOVÁ, Lucie & ŠEVČÍKOVÁ, Magda & ŠTĚPÁNEK, Jan & ZIKÁNOVÁ, Šárka. (2013). *Prague Dependency Treebank 3.0*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, MFF, ÚFAL. Prosinec 2013. Dostupné na: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt3.0/>>.
- BRINTON, Laurel & TRAUGOTT, Elizabeth. (2005). *Lexicalization and language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BYBEE, Joan L. (1985). *Morphology: A Study of the Relation between Meaning and Form*. Amsterdam: Benjamins.
- BYBEE, Joan L. (2006). From usage to grammar: the mind's response to repetition. *Language* 82, 711–733.
- BYBEE, Joan L. (2007a). *Frequency of use and the organization of language*. Oxford: Oxford University Press.
- BYBEE, Joan L. (2007b). Introduction: In: *Frequency of use and the organization of language*. Oxford: Oxford University Press.
- CORBETT, Greville G. (2013). Canonical morphosyntactic features. In: Brown, Dunstan & Corbett, Greville G. & Chumakina, Marina (eds.) *Canonical Morphology and Syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- CYSOUW, Michael, HASPELMATH, Martin & MALCHUKOV, Andrej (2010). Introduction to the Special Issue „Semantic Maps: Methods and Applications“. *Linguistic Discovery*. Volume 8, Issue 1.
- DU BOIS, John W. (1987). The Discourse Basis of Ergativity. *Language* 63, 805–855.
- ENFIELD, Nick J. (2014). *Natural causes of language: Frames, biases, and cultural transmission* (Conceptual Foundations of Language Science 1). Berlin: Language Science Press.
- FRIED, Mirjam & ÖSTMAN, Jan-Ola. (2004). Construction Grammar: a thumbnail sketch. In: Fried, M. & Östman, J.-O. (eds.) *Construction Grammar in a cross-language perspective*. Amsterdam: John Benjamins, 11–86.
- GIVÓN, Talmy. (1989). *Mind, code and context: Essays in pragmatics*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- GIVÓN, Talmy. (2005). *Context as other minds: The pragmatics of sociality, cognition and communication*. Amsterdam: Benjamins.
- HASPELMATH, Martin. (2008a). Frequency vs. iconicity in explaining grammatical asymmetries. *Cognitive Linguistics* 19, 1–33.
- HASPELMATH, Martin. (2008b). Creating economical morphosyntactic patterns in language change. In: Good, Jeff (ed.) *Linguistic Universals and Language Change*. Oxford: Oxford University Press, 185–214.
- HASPELMATH, Martin. (2010a). Comparative concepts and descriptive categories in cross-linguistic studies. *Language* 86(3), 663–687.
- HASPELMATH, Martin. (2010b). Framework-free grammatical theory. In: Heine, Bernd & Narrog, Heiko (eds.) *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 341–365.

- HAWKINS, John A. (2004). *Efficiency and complexity in grammars*. Oxford: Oxford University Press.
- HOPPER, Paul J. (1987). Emergent grammar. In: *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 13. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 139–157.
- KELLER, Rudi. (1994). *On language change: The invisible hand in language*. Routledge.
- LEHEČKOVÁ, Eva & CHROMÝ, Jan. (eds.) (2013). *Teoreticko-metodologické výhledy současné lingvistiky*. Edice Varia, sv. 14. Praha: FF UK.
- LINDBLOM, Björn & MACNEILAGE, Peter & STUDDERT-KENNEDY, Michael. (1984). Self-organizing processes and the explanation of language universals. In: Butterworth, Brian & Comrie, Bernard & Dahl, Östen (eds.) *Explanations for language universals*. Berlin: Mouton, 181–203.
- O'CONNOR, Catherine & MALING, Joan & SKARABELA, Barbora. (2013). Nominal categories and the expression of possession: A cross-linguistic study of probabilistic tendencies and categorical constraints. In: Börjars, K. & Denison, D. & Scott, A. (eds.) *Morphosyntactic categories and the expression of possession*. Amsterdam: John Benjamins, 89–121.
- SEILER, Hansjakob. (1983). *Possession as an operational dimension of language*. Tübingen: Günter Narr.
- SILVERSTEIN, Michael. (1976). *Hierarchy of Features and Ergativity*. Australian National University.
- STEELS, Luc (2000). Language as a complex adaptive system. Schoenauer, M. (ed.). *Parallel Problem Solving from Nature - PPSN-VI*. Berlin: Springer-Verlag, 17–26.
- ZÍKOVÁ, Magdalena & KŘIVAN, Jan. (2014). Nahrávání v terénním lingvistickém výzkumu: jak získat kvalitní záznam řeči? *Studie z aplikované lingvistiky* 5 (1/2014), 65–82.

Prameny

- Český národní korpus – SYN. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Cit. 2010-06-20. Dostupné na: <<http://www.korpus.cz>>. [V té době sestával korpus SYN z korpusů SYN2000, SYN2005 a SYN2006PUB.]
- Český národní korpus – SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000. Dostupné na: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupné na: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupné na: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupné na: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – ORAL2013. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2013. Dostupné na: <<http://www.korpus.cz>>.